

SÆRTRYK AF

Historisk Tidsskrift

Bind 117

(20. række, bind II)

Hæfte 1

Udgivet af

DEN DANSKE HISTORISKE FORENING

under redaktion af

JES FABRICIUS MØLLER & SEBASTIAN OLDEN-JØRGENSEN

KØBENHAVN 2017

uden den nødvendige præcisering af de forskellige bånd på bønderne: stavnsbånd, vordenskab og livegenskab.

Det er iøjnefaldende, hvor ubestemt Thomas Riis og mange historikere med ham bruger ordet landboreformer (Agrarreformen). Hermed vender jeg tilbage til bogens titel, der er formuleret ud fra en problemstilling om, hvad der kom først: de praktiske reformer eller lovgivningen herom. Men der blev aldrig hverken i Danmark eller Slesvig-Holsten lovgivet om driftsreformer. Der blev derimod lovgivet om strukturelle forhold i landbruget med grænser for, hvad godsejere og fæstebønder måtte foretage sig i relation til hinanden. Udskiftningsreformer og selveje m.m. er der blevet lovgivet om, således at når beslutningen først var blevet taget på lokalt niveau, så indeholdt lovgivningen en række betingelser, der skulle overholdes. Ved denne sammenblanding af begreber kommer titlen på Thomas Riis' bog således til at love mere, end forfatteren kan besvare.

Birgit Løgstrup

| LARS N. HENNINGSEN: *Værdikamp og folkeuro. Bønder, præster og øvrighed i 1790'ernes Slesvig*, Historisk Samfund for Sønderjylland, Aabenraa 2016, 363 s., 268 kr.

Bogen beskriver de slesvigske bønders modstand mod en radikal ritualreform af gudstjenesten 1797-98, præget af oplysning og rationalisme. Biskoppen i Slesvig Stift, generalsuperintendent Jacob G. Chr. Adler, havde forfattet dette ritualforslag, en såkaldt agende, som blev godkendt af kongens statsråd den 18. november 1796 og fik kongens underskrift den 2. december 1796. I slutningen af april 1797 blev *Den Slesvig-Holsteenske Kirke-Agende* trykt og udsendt til sognene. Reformen indførtes både i Slesvig og Holsten, men Lars N. Henningsen beskæftiger sig i hovedsagen med reformens modtagelse i Slesvig Stift. Her var modstanden størst, og kildematerialet til belysning af konflikten er mere omfattende end i Holsten.

I ritualreformen var præstens frie valgmuligheder tilgodeset, således at gudstjenesten kunne blive mere varieret, men for menigheden var ulempen, at den ikke altid blev genkendelig, f.eks. blev det faste salmevalg erstattet af præstens frie salmevalg. Fadervor fik ti mulige omskrivninger. Barnedåben havde syv forskellige mulige ritualer og var uden korstegning og forsagelse af Djævelen. Den aronitiske velsignelse, som altid havde afsluttet gudstjenesten, var omskrevet til et velsignelsesønske, og præsten havde 15 forskellige versioner at vælge imellem. Endvidere var den gamle tekstrække (perikoperne), der si-

